

BETEKINTÉS FEKETE-AFRIKA HITVILÁGÁBA

A fekete-afrikaiak nem rettegnek annyira az elmúlástól, mint a nyers, fiatal erő modern kultuszának béklyóiban vergődő euro-amerikai civilizáció képviselői. Annak a túlvilágnak elmarasztaló ítéletétől, büntetésétől, súlyosabb esetben akár bosszújától azonban nagyon is tartanak, amelynek lakóival szemben nem teljesítették kötelességeiket: nem mutattak be, illetve ajánlották föl nekik a hagyományaik által meghatározott áldozatokat. Ez utóbbiak lehetnek ételek, (enyhén bódító) italok vagy eleven állatok, amelyek szertartásos leölésével és elfogyasztásával, részbeni fölkínálásával keresik elhunyt elődeik szellemeinek és istenségeiknek kegyes jóindulatát.

Az áldozati állatok (rendszerint tyúk vagy kecske, ritkábban juh vagy szarvasmarha) megkövetelt színe fekete-fehér tarka vagy teljesen fekete, ami jelképesen kifejezi a világrendről kialakított elképzelésed bizonyos mozzanatait is. A fehér halál, a másvilág és egyben a „rossz” színe, míg a fekete az életet, a szépet és jót szimbolizálja.

Az afrikai ember tehát nem igazán vágyakozik a mennyországba, de nem is fél a pokol pusztító tüzétől. Ennélfogva számára könnyebb és talán „természetesebb” az átmenet az örökkévalóságig ugyan fönntartható, de nem eleve elrendelten örök létezés, fizikai létük után következő és ahhoz ezernyi szállal kapcsolódó elvont szférába.

Számukra az öregedés ennek megfelelően nem elhárítandó, netán álszent módon kendőzendő, hanem magától értetődően tiszteletet ébresztő, ha a mindenkori egyén szemszögéből nézve nem is egyértelműen kívánatos folyamat.

A hagyományos kultúrák keretei között létező közösségeiket sok helyütt még napjainkban is az általános tiszteletnek örvendő vének tanácsa kormányozza. Ez azonban korán sem jelenti az ifjabb nemzedékekre nézve súlyosan, fojtogatón rátelepedő gerontokráciát. Az ilyen testületekhez tartozó idős emberek nem uralkodnak utódaikon, csak éppen közelebb jutottak már ahhoz az átjárható, meglehetősen laza határokkal rendelkező túlvilághoz, ahová rövidesen el is távoznak, hogy onnan kövessék szemmel ezután az élő világ eseményeit és leszármazottaik munkáját. Ám nem csupán figyelnek, hanem gyakorta be is avatkoznak a földi lét ügyes-bajos dolgaiba, mivel jórészt az ő hatalmukban áll majd a jutalmazás (a „normális” élet biztosítása) és a büntetés.

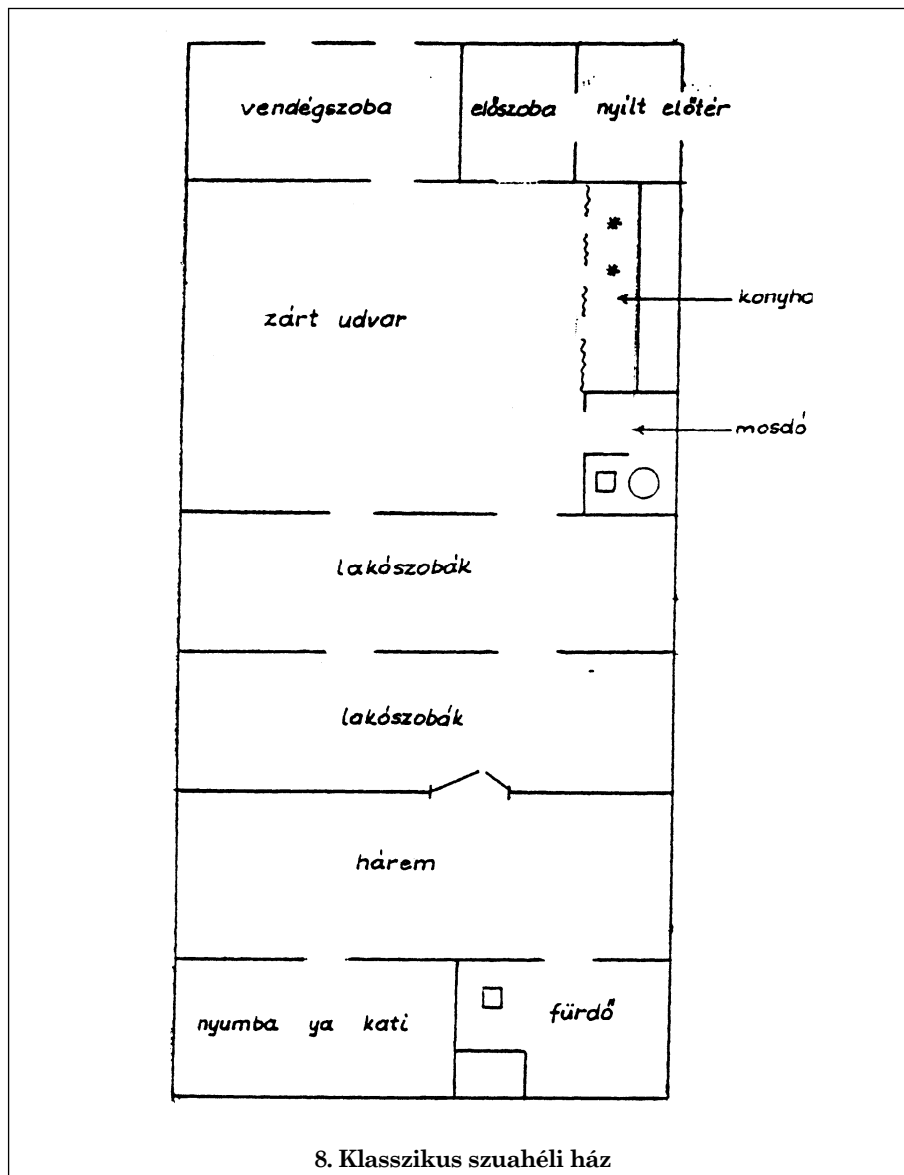
Az alábbi vázlatos ábrák természetesen nem fejezhetik ki teljességükben a különböző, nemegyszer sokdimenziós világképeknek még a

lényegét sem. Itt csak a közöttük lévő különbözőségek és hasonlatosságok futó érzékeltetésére törekedhetünk.

A fekete-afrikai családfők életében az elképzelhető legnagyobb csapások egyike, ha fiú utód nélkül kell távoznia a túlvilágra. Így nem lesz, aki bemutassa a szellemeiknek, lelkeiknek (olykor négy-öt is adódik belőlük) az őket illető áldozatokat, s emiatt azok egyike sem válhat a lelkek birodalmának teljes értékű lakójává. Egyebek mellett föltételezik a hasonló lélek (árnyéklélek) létezését is, amely az egyén testi létének megszűntével egyidejűleg szintén megsemmisül. A „kielégítetlen” szellem viszont tehetetlenül, számkivetetten kóborol „ég és föld között”, és méltó haragjában az élőket bünteti. Ilyesmi ugyan eleven leszármazottak esetében is előfordulhat, amennyiben fia(i) nem teljesítik vele szembeni kötelességüket kellő buzgalommal.

Az elevenek és a holtak szellemei közötti ilyen kötelékek nagyon erősek. Nemegyszer érvényesülnek (bár általában elcsökevényesedett formában) még akkor is, ha ez érintett közösség az idők során keresztény vagy muzulmán hitre tért át. Különleges, szinte bizsergető érzéseket válthatnak ki a hozzáértő szemlélőből a szabályszerű sírokon a kő- vagy fakereszt tövében elhelyezett, áldozati ételeket tartalmazó tálcák és ivóedények, vagy a muzulmán sírok négy sarkán, nyakkal lefelé a földre szúrt üdítő palackok vagy sörösüvegek, amelyek a ritkábban elfogyasztott, gyakrabban a földre kevert, ősi italáldozatot jelképezik.

Külön említést érdemel az északi, legrégibb szuahéli központokra (Lamu, Pate, Siu stb.) a közelmúltig jellemző nagycsaládi épületegyüttes (8. ábra) egyik specifikus helyiségének egyetlen megmaradt rendeltetése. A *nyumba ya kati* (középső ház), amelyből kifejlődött, vagy amely köré rétegződött évszázados fejlődés eredményeképpen az egész bonyolult komplexum, végül a legtávolabbi sarokba került. A többi, lehetőleg minél gazdagabban díszített helyiségtől eltérően, ezt általában semmivel sem ékesítették. A lakóegység központjának tekintett, a család pompáját összpontosító „háremből” nyílt. Használatára ritkán került sor, mivel lényegében egyetlen feladatot látott el: ravatalozóul szolgált. Máskülönben sajátos, tabura emlékeztető tilalom övezte. A halottat azonban nem az ajtaján keresztül vitték ki végső nyughelyére, hanem erre a célra egy vakablak-féle falrész szolgált, amelyet a kellő pillanatban kibontottak, és a tetem eltávolítását követően nyomban be is falazták. (E jelenség párhuzamai számos más, Afrikán kívüli kultúrában – így a magyarban is – nyomon követhetők.) Létezése és alkalmazásának módja valószínűleg összefügg, de legalábbis emlékeztet a *kikujuk* lakóházzal kapcsolatos, idevágó szokásaira (lásd alább).

Ugyanakkor egyes népek egyáltalán nem létesítenek temetőket. Esetükben az elhunyt tetemét nem övezi félelemmel vegyes, már-már szent tisztelet, szemükben az valóban nem több kiürült porhüvelynél. Minden teketória nélkül kiteszik valahova a bozótba, ahol a hiénák, keselyűk, sakálok és hangyák majd gyorsan eltakarítják. Rövid időn belül csupán lecsupaszított csontjai maradnak, amelyeket azután vagy

minden ceremónia nélkül elhantolnak, vagy sorsukra hagynak. Ezalatt a szabaddá vált lelkek valamelyike beleköltözhet az adott embercsoport, település vagy nemzetség neki éppen tetsző, esetleg számára egyetlenként kínálkozó totemjébe. Ez lehet méltóságteljes, hatalmas állat, apró bogár, szikla vagy hegy, közeli folyó, egy fa, az esőcsináló által elővársolt felhő, villám vagy éppen a szél.

Másutt épp ellenkezőleg: nem egyetlen lépésben valósul meg a két összefonódó világ közötti átkelés. Lehet utána dolguk ilyen esetekben is a vadon szanitéceinek, de utána a föllelhető, szétszórt csontokat szedik majd össze, és temetik el valahol, lehetőleg a lakóhely közelében. Az sem ritka, hogy az egyén evilági pályafutásának végét követő néhány év során, egyre hosszabbodó időközönként, három–négyyszer is új helyre kerülnek az elhunyt földi maradványai. Ilyen alkalmakkor annak szelleme(i) mindig egy-egy fokkal közelebb jut(nak) a végső beteljesedéshez. Miután azonban az elhunyt kortárs ilyen módon „össz” magasztosult, földi nyughelyével már többé nem nagyon törődnek. Annak ilyenkor már nincs szüksége formális megemlékezésre, viszont legtöbbször közvetlenül nem is befolyásolható. Áldozatok segítségével sem idézhető meg vagy riasztható el, mivel azonosul a térrel, amelyben népével együtt maga is élt, föloldódik annak lényegében és tapinthatatlannul, függetlenül jelen van benne mindenütt.

Közvetlen közelsége rendszerint nem is kívánatos, együtt élni vele fenyegető veszélyeket rejthet magában, vagy egyáltalán lehetetlen. Megint másutt – talán ugyanezzel a céllal – az élők igyekeznek minél szorosabban magukhoz láncolni „őt”. Támogató, segítőkész, vagy legalábbis semleges jóindulata csak ezáltal biztosítható.

Vegyünk szemügyre néhány konkrét példát a különböző népcsoportok, nyelvek és kultúrák történelmi olvasztótégelyeként fölfogható Kelet-Afrikából. E térség csaknem minden népe a közelmúltig (némely esetekben egészen máig) állandó mozgásban volt. A bantu nyelveken beszélők első hullámai valószínűleg a távoli Kamerun és Nigéria határvidékéről vándoroltak el, és érkeztek az Indiai-óceán partvidékére, valamikor a mi keresztény időszámításunk kezdetén. Tőlük északra, a mai Szomália, Dél-Etiópia és Észak-Kenya magasságában kisebb-nagyobb sivatagok és félsivatagok rendületlenül előrenyomakodó sávja terpeszkedik évezredek óta. A szavannai pásztornépek (például a núlusi *turkanák*, *szamburuk*, *maszaik*, *kalendzsinek* és a *kusita oromók*, *szomalik* stb.) déli irányban vonulnak vissza előle, maguk előtt „görgetve” a földműveseket, vagy éppen közéjük ékelődve, hozzájuk ellenségeskedés és barátság, összefonódás, kényszerű együttélés és taszító-elszigetelő másság ezernyi szálával kötődve.

A szuahéli partvidék (Tanzánia és Kenya keskeny óceánmelléki sávja) közvetlen háttországában élő *midzsikendák*, jórészt a fenti tényezők következtében, ritka esetben lakták településeiket két–három emberöltőnyinél hosszabb ideig. Amikor azután, ennek megfelelően egy-

egy falu kiürült, nem cipelhették magukkal sárfalú kunyhóikat, és nem vágták ki a félig-meddig szentnek tekintett majomkenyérfákat. Másrészt rendszerint nem is költözöttek egy-egy lépésben igazán messzire.

Az elhagyott lakóhely lassan, néhány év leforgása alatt átlényegült. Kedvelt tartózkodási helyévé lett idősebb férfiaknak, akik ott háborítatlanul elmeditálhattak, miközben hátralevő napjaikban számíthattak a fiatalabb nemzedékek támogatására. Nemegyszer tartósan meg is telepedtek valamelyik megüresedett, elhagyott kunyhóban, más szóval a hátrahagyott *kaya* (nyelvükön a falu elnevezése) nem volt számukra afféle „büdösbarlang”, amilyenbe nem is olyan régen elaggott székelek vonultak vissza kis batyuikkal, hogy ott várják be a közelgő elmúlást.

A remeteéletet választó öreg midzsikendák jobbára e felhagyott településeiken haltak meg, ott is temették el őket, és mutatták be szellemeiknek a társadalom továbbélését és biztonságát is jelentő áldozataikat. A falu maradványai így azután a következő lépésben temetőkertté, majd végül afféle szent helyé, az ősök szellemeinek tisztelettel övezett tartózkodási helyévé váltak.

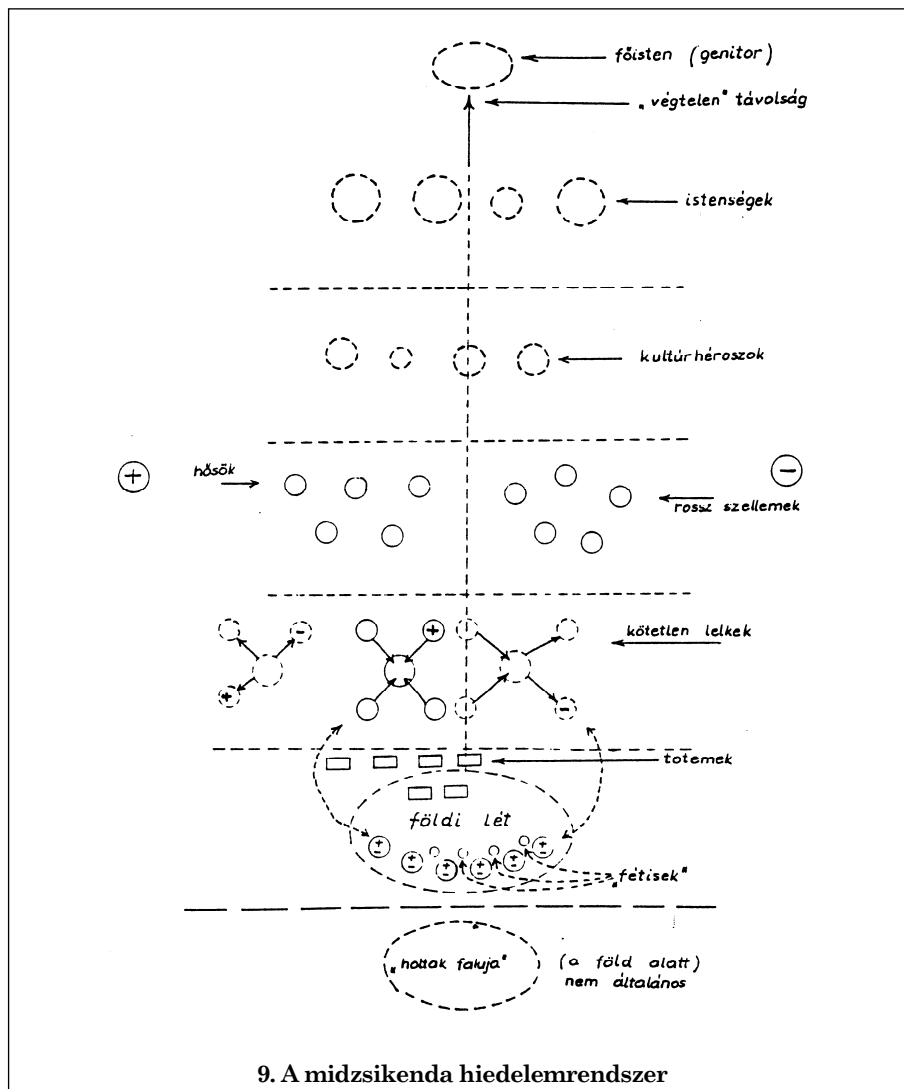
Néhány évtized elmúltával a trópusi természeti erők elemésztették a korábbi lakóhely még látható maradványait, de ez nem jelentette az utódok szemében az ott tanyázó szellemek pusztulását vagy elvándorlását. A lelkek faluja a föld alá költözött, ahol az evilági élet mintájára, árnyékvilágként létezett tovább (9. ábra).

A fentiekől némiképpen eltérnek, lényegüket tekintve mégis hozzájuk hasonlíthatók a Kenya-hegy, az ősanya vagy a teremő Isten (Ngai) lakhelyének is tekintett Kirinyaga lankáin élő *kikujuk* bizonyos szokásai. Házépítés alkalmával számukra néhány nemzedékkal ezelőtt a tető elkészítésének napja számított a legfontosabbnak. Ilyenkor minden munkára fogható asszony a szokásosnál is serényebben tette a dolgát. Előfordult, hogy alkonyat idejére akár új ház építésébe is foghattak volna. A fedetlen részen ugyanis a leendő kunyhóba beköltözhetnek volna egyes nemkívánatos szellemek, a velük való szoros együttélés pedig ezernyi veszedelmet rejthetett magában.

Másfelől, amikor valakinek a halála közelgett, kivitték őt a házból, hogy mindegyik lelke felszabadultan vághasson neki a végtelen térbe és időbe vezető útjának. Ellenkező esetben a bennrekedő szellem megkeseríthette volna a hátramaradottak életét. Am ha valakit a fizikai elmúlás mégis otthonának falai között ért utol, azt (minden javaival együtt) porig égették, így próbálták elkerülni a későbbiekben egyáltalán nem kívánatos, szoros együttléteket.

A *csaggák*, a Kilimandzsáró számos eleméből mintegy háromszáz éve összekovácsolódott népe homlokegyenest ellenkezőleg járt el. Egyenesen ragaszkodtak ahhoz, hogy szeretteik, különösen a tekintélyesebb, idős emberek, magában a lakóházban leheljék ki a lelküket, sőt, földi maradványaikat is odabent hantolták el. Így biztosíthatták a maguk

számára azok jóindulatát és védelmét, későbbi, esetleges és nem is mindig egy testben várható visszatérését az eljövendő nemzedékek tagjaiban, legnagyobb valószínűséggel és örömeikre az unokákban. Az ezekhez hasonló szokások mélységes, zsigerekbe ivódott hitben gyökeresnek. Nem is különös tehát, hogy a századforduló tájékán a keresztény misszionáriusoknak nem csekély fáradozásába került e síroknak legalább a házak udvarára, a közeli ligetbe való kiköltöztetése. A régi hagyományok részben még így is tovább élnek: épp Csaggaföldön látunk expedíciós utunkon, 1988-ban áldozati maradványokat keresztény síremlékek tövében.

Hosszan sorolhatnánk még a további példákat. Vessünk azonban egy pillantást inkább arra, milyen gondolkodási rendszer, miféle „filozófia” képezi e hiedelmek, szokások és hagyományok alapját.

A fekete-afrikai ember születésének pillanatában még nem rendelkezik leendő teljes életének minden tartozékával. A közérthetőség kedvéért helyénvalónak tűnik itt néhány, a bantu nyelvek világából kiemelt fogalom megvilágítása. A felhozandó példák ugyan Fekete-Afrikának csupán egy, igaz, a legnagyobb nyelvcsaládját reprezentálják, az eljárás mégis megengedhető, mivel hasonló jelenségek jórészt nyomon követhetőek más nyelveken beszélő népek (pl. a Csád-tó vidékén élő *szarák*, a mali *bambarák*, a nigériai *yorubák* vagy a titokzatosan különálló, félbantu nyelvet beszélő nyugat-afrikai *dogonok*) kultúrájában is. A vizsgált rendszer tehát nem kapcsolódik szorosan egyik nyelvhez vagy nyelvcsaládhoz sem, sokkal tágabb természetű jelenség. Hasonlítható az általunk jobban ismert *mentalité européenne* fogalmához, – egymással semmiféle rokonságot nem mutató nyelveken beszélő népek oszthatnak ugyanazon a kulturális örökségen, követnek hasonló viselkedési szabályokat és tartoznak közös gyökerekre visszavezethető, leginkább csak külsőségeikben eltérő vallásokhoz.

Az afrikai újszülött (*szuahéli* nyelven) eleinte csak *kitu*, azaz étellel már igen, értelemmel még nem rendelkező lény, amely a tárgyak kategóriájába tartozik. Miután azonban egy–két év elteltével, szülei és/vagy valamely varázsló közreműködése mellett a nyelv (Nyugat-Afrika bizonyos vidékein, pl. a mande népek körében a *nommo*, ami dogon nyelven a. m. ’víz’, vagyis az élet és a lélek legfőbb hordozója) segítségével elnyeri (rendszerint első) nevét, intelligenciával rendelkező, teljes értékű emberi entitássá válik. Előbbi állapotában még csupán *mzima* (ép élőlény) volt, csak miután nevével együtt valamely *mzimu* (elhalt előd vagy más hős szelleme) is beléköltözik, lehet belőle *mtu*, vagyis ember.

A *nommo* nehezen körülhatárolható fogalom. Különböző vetületei magukban hordozhatják az éltető víz, a segítségével termékenyvé váló anyaföld, a lehelet párája és a benne rejlő szellemi erő, s annak közvetítésével a szó mágikus ereje koncepcióját is. A szó az afrikai tudatban sokkal több a beszéd egyszerű részénél, mindennapi információkat közvetítő eszköznél. Szerves része a mindenkori személynek: a kimondott szó, mint bármely cselekedet hathat a másik emberre, másrészt ez vissza is élhet vele kimondójával szemben. Fölötte áll a viselőjének kizárólagos tulajdonát képező név, amelyet sok helyütt különleges tabusabályok védenek, és hordozóik soha nem, vagy csak nagyon ritkán, és arra méltónak bizonyuló más embereknek tárják fel őket. Ugyanis élete során az afrikai ember különféle rituálékkal kísért alkalmakkor, melyek közül legfontosabb a beavatási szertartás, több nevet kaphat, közülük egyeseket el is veszíthet vagy visszaadhat, és amelyek meghatározott „rangsorban” rétegződhetnek egymásra, vagy más formában alkothatnak hierarchikus egységet. A névnél csak egyetlen nyelvi formula szentebb vagy erősebb: a varázsigé.

A gyermek élete a névadás pillanatától fogva kisebb-nagyobb mértékben determinált, s ugyanakkor nyitva áll az út a magasabbrendű szellem befogadása előtt. Ez utóbbi, mint már láthattuk, lehet valamely ősenek szellemrésze, lelke vagy lelkének önállósodott darabja (*mzimu*). Ám – és ezen a ponton az európai elme szükségszerűen megtorpan – még mindig nem „ember” (*mtu*), mivel az emberség, a legmagasabb kategóriához tartozó lények emberi mivolta, az *utu* még több e fenti, mindössze evilági teljességnél. Az „ember” fogalma a fekete-afrikai gondolkodás alapkoncepciója szerint ugyanis magában integrálja az élőket és a holtakat (*wazima* illetve *wazimu*) egyaránt.

Végső meghatározójaként hatalmas természeti erő munkálkodik benne, amely azonban nem a test ereje, hiszen akkor nem a fizikailag egyre gyöngébbé váló vének rendelkeznének vele az élők között a legnagyobb mértékben. Az *mzima* (a *mzima* elvont esszenciája) és a *magara* egyaránt életerő, csak éppen a létezés más-más síkján érvényesül, és fejt ki hatását. Az előbbi a földi élet tartama alatt állandó, az emberrel szorosan egybeforr, valahol benne lakozik, de azt nem birtokolja, hanem végeredményképpen azzá válik, akként létezik. A *magara*-erőt viszont elnyerheti, de ugyanúgy bármikor el is veszítheti, másfelől tekintve: sohasem azonosulhat vele teljesen. Annak léte nem egyéb a holtak (élőkbe beköltözni is képes), eleven lelkének létével.

A *mzimu* szellem által hordozott *magara*-jellegű „vis vitalis” hatalma és energiája változhat: a számára kellő időben biztosított és neki tetsző áldozatok erősíthetik, akár még istenséggé is emelkedhet általa, elmulasztásuk vagy másmilyen rosszindulatú varázslat (*uchawi*) ellenben gyöngítheti, sőt, a rontás végső esetben el is pusztíthatja. A rontó (*mchwi*, kb. ’boszorkány’) büntetése, leleplezése esetén ezért az elképzelhető legsúlyosabb az „állati halál”. Azt nem kísérik szertartások, miáltal elszenvédője létét, annak minden szintjét és megnyilvánulását teljes egészében, örökre elveszíti, akár az állat, amely fizikai pusztulását követően semmilyen formában vagy mértékben nem maradhat fenn tovább.

Ugyanakkor az istenséggé emelkedett lelket is még végtelen tér és idő választja el a legfőbb teremtető erőtől. Kísértetiesen emlékeztet ez a keresztény hitvilág idő-koncepciójának egy mozzanatára: „minden teremtetéstörténet logikailag csak ezzel a szóval kezdődhet: Kezdetben... És ez a „kezdet” megtöri az idő végtelenségét, emberközelbe hozza e világot, ami még akkor is barátságosabbá válik, ha a kezdet föltételezi a véget is. Az isteni egzisztencia időtlensége egyebek között azt jelenti, hogy a transzcendencia számára a dolgok egyidejűek, egyszerre léteznek és történnek, nem pedig egymás után. Az Istennek nincsen története! Mert időn kívüli. Története csak akkor lesz, ha megtestesül, vagyis belép az időbe, és emberré válik. Atyatörténet nincsen. Jézus-

történet van.”¹ Az idő problémája az emberiség tudatvilágában bizonyára univerzális. Különben hogyan illeszthetnénk ide a 18. századi nagy költőnk ihletett sorait:

*Óh idő, futós idő!
Eszteink sasszárnyakon repülnek,
Vissza hozzánk egy se jó,
Mind a setét káosz ölébe dülnek.*

*Óh idő, te egy egész,
Nincsen neked sem kezdeted, sem véged,
És csupán a véges ész
Szabhat fel apró részekre téged.*

*Téged szült-é a világ?
Vagy a világot is te szülted éppen?
Mert ha csak nincs napvilág,
Nem mérhetünk mi időt semmiképpen.*

(Csokonai Vitéz Mihály: *Újesztendei gondolatok*, 1798)

Az atyához imádkozni is fölösleges, a legfőbb teremtő legfőbb kicacagja a hozzá esedező afrikai embert. Az alatta elhelyezkedő hatalmakhoz, különösképpen az ősökhöz annál inkább ajánlatos, amint azt az alábbi *luguru* fohászok is bizonyítják:

„We are grateful for this shower, and you, our ancestors N. N. who lived on farming and taught me to do the same, I am going to sow some seeds. I ask you to see to it that they flourish and protect them from enemies.”

Vagy:

„All our ancestors, male and female, rest in peace. You our forebears N. N. wherever you are, what we are doing is well known to you, why do you forsake us and let everything perish! Have compassion on us and bring rain to your children.”

A földiektől távol vagy hozzájuk közel létező szellemlények, istenségek és istenek tehát nyilvánvalóan „megkönyékezhettek”, s ugyanakkor valamelyest függenek is leszármazottaik feléjük irányuló megnyilvánulásaitól.

Az afrikai ember rítusainak, mágikus elemekkel átszótt imáinak lényegét lenyűgöző képszerűséggel fejezi ki a joruba nyelv, amely szerint az ember általuk „építi az isteneket”, akik, Senghor szavával élve,

¹ Popper P. 1995.

ott tanyáznak valahol a végtelen világ(osság)ban, az „áttetsző fényben”, ahol rangjuk és hatalmuk szerint lehetnek maguk is világító sugarak, vagy éppen közöttük fölsejlő árnyak. Annak eldöntése természetesen nem lehet feladatunk e helyen, vajon melyik a jobb, ez az áttetsző, sötétebb foltokkal tarkított ragyogás, vagy Bulgakov Woland-jának árnyéktól mentes, rideg, „kopár fénye”.

„– Ha hozzám jöttél, miért nem kívánsz jó napot, valaha volt vámszedő? – rivallt rá Woland.

– Mert azt szeretném, ha leáldozna napod, – válaszolta a jövevény arcátlanul.

– Pedig bele kell törődnöd, – felelte Woland, és ajkát gúnyos mosolyra húzta. – Mihelyt megjelentél itt a tetőn, máris elvetted a sulykot. Megmondom, mi van a hiba: a hanghordozásodban. Úgy ejtetted ki a szavakat, mintha nem ismernéd el az árnyékot, sem a gonosztságot. De légy szíves egy pillanatig eltűnődni a kérdésen: mivé lenne az általad képviselt jó, ha nem volna gonosz, és hogyan festene a föld, ha eltűnne róla az árnyék? Hiszen árnyékot vet minden tárgy, minden ember, kivétel nélkül. Itt van például a kardom árnyéka. Csak nem akarod megkopasztani a földgolyót, hogy eltávolítsál róla minden fát, minden élőlényt, csak azért, hogy fantáziád kielégítsd és elgyönyörködhess a kopár fényben? Ostoba vagy.”²

Az egyén és a társadalom egyaránt a rontótól retteg a legjobban, és ennek próbálkozásait gyűlöli a leginkább. Amennyiben a gonoszság hordozója emberi lény, könyörtelenül elpusztítja, kitesztítja a fénytelen árnyékvilágba, ahol a semmi részévé válik. A teljes ember élete viszont örökkévaló lehet, és vissza-visszatérhet a földre, ha nem is a teljességében vagy a maga valójában. Az afrikai ember a természet kiváló megfigyelője, hiszen sohasem fordul szembe vele, legmélyebb hite szerint annak részeként létezik. A gének és kromoszómák rejtélyes szerkezetéről, valójában még létezéséről sincs esetleg semmi fogalma, mégis tökéletes bizonyossággal ismeri föl esetenként leszármazottaiban elődeinek vonásait. Innen pedig már csak egy kurta lépés vezet a lelkekről és szellemekről alkotott, bonyolult hitvilágig. Eszerint a halál után új, más létforma következik, ahonnan meggyőződése szerint igenis van visszatérés.

Így látja és láttatja mindezt *Birago Ismail Diop*, a ma már a világirodalom klasszikusának számító szenegáli költő:

*A megholtak sohasem távoznak el:
ott lapulnak a sűrűsödő árnyban.
A holtak nem bújnak a föld alá,
ülnek a sustorgó lombok között,
ott bujkálnak a háborgó ligetben,*

² Bulgakov M. 1970.

*ott lubickolnak a fürge patakban,
ott pihennek a szunnyadó vizekben,
ott vannak kunyhóinkban, népünk soraiban,
a holtak nem halottak.*

*A megholtak sohasem távoznak el,
ott forrnak anyáink kebelében,
a megrémült gyermek sikolyában,
a tűz föl-föllobbanó lángjában.
A holtak nincsenek a föld alatt,
ott izzanak a kihunyó parázsban,
bújnak a harmat-könnyű fűben,
dübörögnek a leomló erdeinkben,
ott; házuk teteje alatt,
a holtak nem halottak.*

(*Tiszavirág* [Budapest], 1996, november, 2. szám, 20–25. old.)

Bibliográfia

- ALLEN, James de Vere
1993 *Swahili origins*, London – New York, E. A. S.
- BULGAKOV, Mihail
1970 *A Mester és Margarita*, ford.: Szöllősy Klára, Budapest, Európa.
- FROBENIUS, Leo
é. n. (1933) *Kulturgeschichte Afrikas*, Zürich, Phaidos.
- HAHN István – Máté György
1972 *Karthagó*, Budapest, Corvina.
- JAHN Jahnheinz
1961 *Muntu the African Culture*, New York, Grove Press Inc.
- PELT, P. van
1971 *Bantu Customs in Mainland Tanzania*, Tabora, T. M. P.
- POPPER Péter
1995 A vallás lélektana. Az idő a vallásos világképben, *Élet és Tudomány*,
49, 15–48. old.
- ROGERS, Michael
1987 *A hódító Iszlám*, Budapest, Helikon.
- SHAW, Flora L.
1905 *A Tropical Dependency*, London, James Nisbet.
- SIMON Róbert
1987 *A Korán világa*, Budapest, Helikon.